

Krzysztof Kamiński

Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi

Teoria wychowania państwowego Kazimierza Sośnickiego

Teoria wychowania państwowego Kazimierza Sośnickiego (1883-1975) zajmuje się ciągle aktualnym problemem relacji między wychowaniem a polityką. Podejście obiektywizujące Sośnickiego wyraża się w tworzeniu ponadideologicznej teorii. Tutaj centralnym zagadnieniem pozostaje kategoria „etosu państwowego”, który stanowiąc zbiór zasad postępowania, staje się, jak powtarzał Sośnicki, *życiową siłą każdego zespołu ludzkiego*. Doniosła rola etosu w życiu jednostek oraz zespołów ludzkich ma wpływ na wyznaczanie zadań wychowawczych. Odpowiednie zaś ukształtowanie właściwości psychicznych człowieka miałyby na celu przewyżczenie kolizji społecznych.

Projektowana w perspektywie roli społecznej teoria pedagogiczna Sośnickiego bez wątpienia wzbogacała i inspirowała sobie współczesną pedagogikę, ale i współcześnie wydatnie może przysłużyć się rzeczywistości edukacyjnej.

Słowa kluczowe: filozofia wychowania, Kazimierz Sośnicki, wychowanie państwowe, etos państwowy, kolizje społeczne

Wprowadzenie

W pierwszej połowie XX wieku idea państwa odegrała znaczącą rolę w kształtowaniu się polskiej myśli pedagogicznej. Pojawiała się w teoriach wielu pedagogów jako propozycja stanowiąca spoiwo różnorodnych celów wychowania (Gajdamowicz, 1991, s. 199). W takim też sensie jest obecna w twórczości Kazimierza Sośnickiego (1883-1975), gdzie przybrała postać wychowania państwowego. Pozycją centralną w prezentowanym kontekście pozostaje książka *Podstawy wychowania państwowego* (Sośnicki, 1933)¹, której wymowa

¹ Książka była rozprawą habilitacyjną Sośnickiego i stanowi centralną pozycję wśród jego opracowań poświęconych ideom wychowawczym, teorii państwa, organizacji szkolnictwa w świetle potrzeb polityki państwa czy światopoglądu politycznego (Póthurzycki, 2003, s. 22). Tematyką wychowania państwowego Sośnicki zajmował się w latach 20. i 30. XX w., czego dowodem pozostaje kilka prac: oprócz *Podstaw wychowania państwowego* należy wspomnieć referat z 1928 r. *Państwo a szkoła* oraz *Najogólniejsze idee wychowawcze a kierunek polityczny państwa* (1938), *Nauka szkolna a światopogląd* (1936), *Kierunek pedagogiki polskiej a postulaty charakteru narodowego* (1938) – dwie ostatnie komplementarne wobec publikacji z 1933 r. i związane z sytuacją polityczną w Europie i Polsce (Wesołowska, 2003, s. 182).

wskazuje na uniwersalizm i zobiektywizowany, ponadideologiczny charakter prezentowanych przez Sośnickiego poglądów (Wołoszyn, 1998, s. 160).

Projektowana w perspektywie roli społecznej teoria pedagogiczna Sośnickiego bez wątpienia wzbogacała i inspirowała sobie współczesną pedagogikę, stanowiąc istotny głos w dyskusji. Zagadnienie to nie dezaktualizuje się również współcześnie – w czasach jednoczenia się Europy, w czasach globalizacji. Jednocześnie nabiera szczególnego znaczenia w świetle różnorodnych kryzysów na płaszczyźnie integracji – w związku z narastaniem tendencji do utrzymywania silnej pozycji instytucji państwa (nawet w ramach integrujących się struktur ponadpaństwowych). Innym aktualnym kontekstem, o którym również nie należy tutaj zapominać, pozostają często silne dążenia etnocentryczne i narodowo-separatystyczne. Zatem można wstępnie stwierdzić, że teoria wychowania państwowego Sośnickiego, także współcześnie, może wydatnie przysłużyć się rzeczywistości edukacyjnej. Podejmuje bowiem ciągle aktualny problem relacji: wychowanie – polityka, która to relacja nierozzerwalnie związana jest z instytucją państwa. Wychowanie państwowe zaś jawi się jako nieodzowny element kształtowania jednostki, tak aby mogła być włączona w krwiobieg życia państwowego właśnie.

Państwo

Ponieważ nie można ostatecznie i jednoznacznie określić, czym państwo jest, Sośnicki wskazuje jedynie na pewne elementy, które mogą doprecyzować to pojęcie, jednak, jak sam podkreśla, nie ma wśród znawców tematu zgody co do celowości uwzględniania wszystkich tych składników. Państwo zatem, według niego, to grupa społeczna², na którą składa się ludność osiadła na określonym terytorium³, posiadająca własny porządek prawny⁴. Jednak istotą klasyfikacji jest rodzaj stosunków i zależności wyznaczających łączność między jednostkami, które składają się na społeczeństwo danego państwa.

Odpowiedź na pytanie, jakiego rodzaju są te stosunki, sięga najgłębiej w treść tego pojęcia, podczas gdy poprzednio wymienione składniki pojęcia państwa nie podają jeszcze jego pełnego charakteru. Ponieważ (kontynuując Sośnicki – K.K.) dotychczas nie ma zgodności co do tego, na czym te stosunki polegają i różne teorie państwa różnie się na tę sprawę zapatrują, przeto też samo określenie, co to jest państwo, musi być nieustalone (Sośnicki, 1933, s. 134)⁵.

² Państwo jako grupę społeczną cechuje dążność do wewnętrznej spójności, wytworzenie organizacji instytucjonalnej, szeroko rozumiana celowość działania (Sośnicki, 1933, s. 132-133).

³ Nie chodzi tu tylko o dwuwymiarową powierzchnię, ale formę przestrzenną, obejmującą wszystkie grupy społeczne związane z tym terytorium (Sośnicki, 1933, s. 133).

⁴ Jest to porządek prawny nadrzędny w stosunku do porządków prawnych szczegółowych. Jurydyczna forma państwa związana jest z podporządkowaniem sobie grup społecznych oraz jednostek żyjących na terytorium państwa (Sośnicki, 1933, s. 134).

⁵ Sośnicki omawia wybrane teorie odnoszące się do istoty państwa. Podstawowe ustalenia związane z wychowaniem państwowym mają jednak u Sośnickiego charakter ramowo-formalny, omawianie konkretnych, przykładowych ujęć ma tutaj znaczenie drugoplanowe, raczej orientacyjne, stąd może być pominięte w prezentowanym tekście.

Zanim jednak Sośnicki podjął próbę dokończenia pojęcia państwa, a później pojęcia etosu państwowego, wskazał na naturalną wręcz konieczność funkcjonowania państwa — szczególnie w odniesieniu do zagadnienia kolizji społecznych. Powołując się na ustalenia Hobbesa prezentowane w *Lewiatanie*, powie, że współzycie ludzi nieuchronnie prowadzi do kolizji. W interesie jednak ludzi jest ich regulowanie, panowanie nad nimi. Potrzeba ta zaś stanowi naturalne źródło powstania państwa. Naturalny egoizm każdej jednostki będzie przez państwo ograniczany i porządkowany, ale ze względu na jej dobro. Państwo, chcąc chronić jednostkę przed gwałtem i samowolą innych, będzie stwarzać normy wzajemnego współzycia. Podstawowym zadaniem państwa będzie tutaj właśnie rozwiązywanie problemów kolizji społecznych. Państwo zapewni w ten sposób jednostce osobiste bezpieczeństwo, pokój zewnętrzny oraz da możliwość wewnętrznego rozwoju duchowego i osiągnięcia coraz to wyższych poziomów kultury. Nie sposób zatem wyobrazić sobie życia ludzi w stanie bezpaństwowym (Sośnicki, 1933, s. 52-53).

Etos... państwowy

Ustosunkowanie się wobec kolizji społecznych określają pewne zasady, które kierują powstawaniem, przebiegiem i rozwiązywaniem kolizji. Te normatywne pryncypia Sośnicki określa mianem etosu⁶. „Źródłem etosu jest konieczność współzycia jednostki z innymi ludźmi” (Sośnicki, 1933, s. 94). Od ich treści, nadawanej im wartości oraz siły zależy, w jego przekonaniu, wartość człowieka na tle zbiorowości. Zasady etosu miałyby służyć przeciwstawianiu się siłom rozluźniającym więzy społeczne (część negatywna etosu — co być nie powinno), jak również powstawaniu pozytywnej łączności między ludźmi (część pozytywna etosu — co być powinno)⁷. Prezentowana optyka nakierowuje proces wychowawczy, czyniąc jego celem „stworzenie takich właściwości u człowieka, któreby go uzdalniały do wzajemnej pomocy, do współdziałania i do pozytywnego współzycia z innymi” (Sośnicki, 1933, s. 58-59).

Jak dalej wyjaśnia Sośnicki, etos ma dla psychicznych, wewnętrznych przeżyć człowieka charakter intelektualny, uczuciowy, wolitywny. W pierwszym przypadku mówimy o teoretycznych zasadach, które są motywami realnego działania, w drugim — o nastawieniu emocjonalnym, w trzecim — w końcu — (dynamicznym) o dyrektywie postępowania: „Dopiero wtenczas zasada jest przeżyta w całej pełni, gdy się z nią łączy *mysł, uczucie i woluntalne siły* popychające do zrealizowania jej” (Sośnicki, 1933, s. 62-63).

Niezależnie od tego, czy etos jest nieuświadomiony, czy też uświadomiony (w mniejszym lub większym stopniu), zawsze stanowi życiową siłę każdego zespołu ludzkiego: społeczeństw, narodów, państw — niezależnie od określonych właściwości, które nadają im charakterystyczne rysy (Sośnicki, 1933, s. 64-66). Owa

⁶ „Etos jest zbiorem zasad” — powie Sośnicki (Sośnicki, 1933, s. 82). Dalej będzie doprecyzowywał, że etos jest nie strukturą zasad, czyli takim zbiorem, który obejmuje nie tyle oddzielone i niezależne od siebie elementy, ale elementy pozostające ze sobą w ścisłej zależności, gdzie stosunki zachodzące między nimi są bardzo bogate, do tego stopnia, że struktura stanowi jakby jedno nierozdzielne ciało. Wszystko tu zależy od wszystkiego (Sośnicki, 1933, s. 82-85).

⁷ Negatywne i pozytywne zasady etosu, analogicznie do negatywnego i pozytywnego prawa, są tylko różnymi formami jednej i tej samej funkcji: tworzenia łączności między ludźmi. Tak też istotą każdego etosu jest pozytywna tendencja (Sośnicki, 1933, s. 61).

życiowa siła zasad etosu ma charakter norm, orzekających, jak powinniśmy postępować⁸. Sośnicki przywołuje w tym miejscu czysto formalny, kantowski, idealny świat obowiązku, któremu przeciwstawia realny świat rządzony prawem konieczności. Przywołuje świat obowiązku, rządzonego prawem powinności, która zaś stanowi istotną cechę prawa — niezależnie czy będzie to prawo w rozumieniu jurydycznym, czy będą to zasady etosu, które same w sobie mogą stanowić motyw naszego postępowania i mogą nim kierować (Sośnicki, 1933, s. 67 i 73).

Inną charakterystyczną, obok powinności, cechą etosu jest wartość jego zasad, poprzez którą zbliża się do pewnej idei. „Idea bowiem posiada najwyższą wartość bezwzględną, wszystko inne, w czym ona się przejawia, w wyższym lub niższym stopniu, ma mniejszą lub większą wartość pochodzącą od niej” (Sośnicki, 1933, s. 74). Jako że przeżywanie zasad etosu bezpośrednio wiąże się z motywami naszego postępowania, akceptowanie jego wartości dokonuje się na drodze intelektualnej, ale przede wszystkim w aktach emocjonalnych — uczuciowych, aktywujących nasze postępowanie. Sośnicki stwierdzi wręcz, że:

(...) bez tego emocjonalnego przeżycia wartości słowo „powinien” byłoby bezsilne. (...) Tak więc powinność i wartość są dwiema właściwościami etosu, które czynią dla nas zrozumiałym, jak zasada, będąca tworem idealnym, może się stać motywem naszej woli i realizować w naszym postępowaniu (Sośnicki, 1933, s. 76).

Sośnicki, mówiąc o ogromnej liczbie możliwych i rzeczywistych etosów, wyróżnia trzy zasadnicze ich typy. Jest to etos moralny, grupowy i państwowy. Podstawą etosu moralnego jest uznanie natury ludzkiej człowieka w wymiarze uniwersum, wyrazem zaś tej podstawy jest zasada miłości (jako naczelną zasadą moralną) i imperatyw Kanta (jako formalne prawo wszelkiej etyki). Warunkiem natomiast zaistnienia etosu moralnego jest wyodrębnienie się psychiczne jednostki spod władztwa grupy, jako że etos moralny reguluje przede wszystkim stosunek człowieka do człowieka. Konieczna jest zatem świadomość indywidualności, tak swojej, jak i innych ludzi. Kolejnym warunkiem powstania etosu moralnego jest zaistnienie w człowieku idealnego obrazu człowieczeństwa jako idealnego etosu ogólnoludzkiego, i dalej — dostrzeżenie różnicy między nim a osobową (własną) praktyką moralną. Wszystko to warunkuje rozwój na drodze do ideału moralnego. Idealny etos nabiera charakteru dobra samego w sobie i jest czymś na wzór bytu transcendentnego, ponadludzkiego, który bywa identyfikowany, jak to wyraził Sośnicki, z nadprzyrodzoną siłą metafizyczną, tak jak w przypadku etosów religijnych. Świecki etos moralny szuka dla siebie wzmocnienia w pojęciu naturalnego prawa człowieka. Idealny etos moralny, i tak jakkolwiek usankcjonowany, jak każdy etos, włącza w swoje zasady powinność ich realizowania (Sośnicki, 1933, s. 94-108)⁹. Etos moralny swe zasady może rozciągać na grupy społeczne, a nawet na całą ludzkość i w tym zakresie stanowi podstawę etosu grupowego i państwowego (Gajda, 2006, s. 81)¹⁰.

⁸ Gajdamowicz napisze: „Normy etosu w wyniku procesu wychowania wchodzi w skład struktury psychicznej wychowanka, nadając jej znamienne rysy i wyznaczając sposób postępowania” (Gajdamowicz, 1991, s. 104).

⁹ Czyn niemoralny uchodzi za czyn zwracający się przeciw człowieczeństwu. Przy ocenie moralnej człowieka zwracamy się do jego wewnętrznej struktury, do jego usposobienia (Gajdamowicz, 1991, s. 104).

¹⁰ Charakterystyczną cechą etosu moralnego jest jego niezmienność, która zakotwicza się w nieziennej istocie czystego człowieczeństwa (Sośnicki, 1933, s. 172).

Dla istnienia grupy nie wystarcza sama łączność terytorialna członków, nie jest też ona warunkiem koniecznym jej pojawienia się. Stąd Sośnicki będzie upatrywał najsilniejszych więzów spajających grupę w wewnętrznych stosunkach, których podstawą są podobne przeżycia psychiczne, wyrażające się w uznawaniu tych samych wartości oraz dążeniach do ich zrealizowania. W tym celu ludzie łączą się w pewne zespoły, dla których czynniki zewnętrzne mogą być tylko warunkami zjawienia się wspólnych przeżyć. Każda grupa stwarza swój własny etos, gdzie podstawą (jak to się dzieje w przypadku każdego rodzaju etosu) są rzeczywiste lub możliwe kolizje ujawniające się na tle stosunków grupy. Szczególnie negatywne skutki związane są z indywidualistycznymi zapędami, jak mówi Sośnicki, poszczególnych jej członków, które wytwarzają odśrodkowe siły. Dlatego pojawia się konieczność wyraźnego sformułowania zasad regulujących te kolizje (Sośnicki, 1933, s. 109-112, 122).

Należy zatem ukształtować wzór człowieka grupowego. Taki wzór (ideał), w zależności od rodzaju, charakteru, celu, spójności i organizacji grupy, cechuje dynamika, podlega on przemianom i rozwojowi. W przeciwieństwie do etosu moralnego, charakteryzuje go wyraźne formułowanie zasad odwołujących się do czynników i sankcji zewnętrznych (Gajda, 2006, s. 81).

Czymś innym niż etos moralny i etos grupowy jest, w myśli Sośnickiego, etos państwowy. Racji istnienia tego etosu można łatwo doszukać się w zróżnicowaniu etnicznym i politycznym ludzkości oraz w jego historycznym stawaniu się. Owa odrębność uwidacznia się przede wszystkim w celach poszczególnych etosów. Chcąc przeciwdziałać sobie właściwym kolizjom, „etos państwowy dąży do stabilizacji, wyłączności decyzyjnych i zewnętrzności przymusu. Każde państwo stara się sobie podporządkować etos moralny i etosy grupowe albo nie dopuszcza, aby stały z nim w sprzeczności” (Gajda, 2006, s. 81). Etos państwowy jest także różny od pozytywnego prawa państwowego, choć pozostaje również silnie z nim sprzężony¹¹. Generalnie możemy za Sośnickim powiedzieć, że w żadnym prawie nie jest wyrażony całkowity etos (Sośnicki, 1933, s. 167).

Sośnicki wskazuje na takie właściwości etosu państwowego, jak (Sośnicki, 1933, s. 171-180):

- trwałość,
- wyłączność,
- suwerenność,
- dążenie do wyraźnego sformułowania swoich zasad,
- posługiwanie się sankcjami zewnętrznymi.

Trwałość etosu państwowego zależy od woli państwa (jego obywateli) do zachowywania się zgodnie z pewną ustaloną formą, co ma zagwarantować jednolity i uporządkowany tryb życia. Utrzymywanie trwałości lub dążenie do zmiany etosu państwowego jest zawsze procesem, mającym znamiona walki politycznej,

¹¹ W taki oto sposób Sośnicki podsumowuje swoje rozważania w zakresie obopólnej zależności etosu państwowego i prawa państwowego: „czasami prawo podporządkowuje się etosowi, stara się do niego dostosować i uzupełnić go, pozostając z nim w zgodzie; czasami znów wraz z nowym prawem zjawia się nowy etos, który powolną drogą ewolucyjną, a niekiedy od razu drogą rewolucyjną wypiera cały dotychczasowy etos” (Sośnicki, 1933, s. 168).

światopoglądowej. Wyłączność etosu państwowego przejawia się w tendencji opanowania całości współżycia obywateli. Obok niego nie może istnieć nic oprócz tego, co on do istnienia dopuszcza. Istnienie innych etosów w danym państwie jest o tyle możliwe, o ile nie stoją one w rażącej sprzeczności z etosem państwowym. Wyłączność jest właściwością pozytywną, wymagającą kontroli nad innymi etosami, w przeciwieństwie do raczej negatywnej właściwości, jaką jest suwerenność. Suwerenność etosu państwowego wymaga, aby on nie liczył się z żadnymi czynnikami niezawartymi w nim samym, które mogłyby go ograniczać. Zastrzeżenie odnosi się do pochodzenia etosu, jego treści czy w końcu sfery jego obowiązywania. Dążenie do wyraźnego sformułowania zasad etosu państwowego jest konsekwencją przywiązywania przez państwo dużej wagi do egzekwowania posłuszeństwa dla własnych praw. Państwo odwołuje się bowiem do zachowań człowieka, czyli liczy się czyn, a nie wewnętrzne jego motywacje. Dlatego etos państwowy posługuje się sankcjami zewnętrznymi, i to jest kolejna, ostatnia z podanych właściwości etosu państwowego. By jednak ograniczyć jedynie pozory lojalności wobec państwa, Sośnicki wskazuje na pewne cechy etosu państwowego, które pochodzą od etosu moralnego, pojmowanego w sposób metafizyczny. Etos państwowy, jak wskazuje Sośnicki:

(...) dzięki swej wyłączności, wymaga (...) uznania siebie za jedyny najwyższy autorytet. Podobnie jak religijny i metafizycznie pojmowany etos moralny żąda od człowieka dla siebie czci i wierności, przesądzając z góry wszelkie możliwe kolizje między jednostką a sobą, tak też etos państwowy wymaga od obywateli państwa tego samego oddania. (...) Obowiązek przestrzegania dostojeństwa, powagi i nienaruszalności państwa jest włączony w etos państwowy, podobnie jak analogiczny obowiązek wchłania w siebie metafizyczny etos moralny (Sośnicki, 1933, s. 180).

Posługiwanie się sankcjami zewnętrznymi, jako właściwość etosu państwowego, nie jest ostatecznym i najgłębszym uzasadnieniem przeżycia etosu państwowego. Takich najwartościowszych uzasadnień należy poszukiwać w wewnętrznych strukturach psychiki ludzkiej, których kształtowanie dokonuje się w procesie wychowawczym. Skupienie się na duchowej treści, a nie na zewnętrznych objawach postępowania człowieka w wychowaniu jest skutecznym sposobem unikania defetyzmu i fanatyzmu państwowego.

Wychowanie do etosu państwowego

Proponowana przez Sośnickiego teoria wychowania państwowego łączy interesy indywidualne i społeczne z myślą o dobru państwa jako najwyższej formie życia społecznego. Dochodzi tym samym do scalania różnych celów wychowawczych, co może znacząco przyczynić się do łagodzenia konfliktów między poszczególnymi ludźmi i grupami społecznymi. Rozwiązywanie tych konfliktów, czy kolizji – jak powiedziałby Sośnicki, jest warunkiem współżycia ludzi i stanowi istotne zadanie wychowawcze (Gajda, 2006, s. 80)¹². „Właściwie całe

¹² Sośnicki rozważania odnosi do pojęcia stosunków społecznych, które to pojęcie rozumie bardzo szeroko jako: „wszelkiego rodzaju związki, jakie mogą się wytwarzać między jednostką a ludzkim otoczeniem. Wśród tej różnorodności stosunków wzajemne wpływy między jednostką a otoczeniem są bardzo rozmaite” (Sośnicki, 1933, s. 46).

wychowanie nie jest niczem innym, jak dążeniem do wytworzenia lub ustalenia pewnego sposobu zachowania się wobec kolizji społecznych” (Sośnicki, 1933, s. 57).

„Wobec etosu wychowanie ma do spełnienia cały szereg zadań. Można najogólniej powiedzieć, że dąży ono do utrwalenia w wychowanku pewnego etosu i wytworzenia jego przeżycia” (Sośnicki, 1933, s. 91) – tak w pierwszych słowach odnoszących się do relacji etos – wychowanie pisał Sośnicki. To już jest oczywiste, że punktem wyjścia dla wychowania w pewnym etosie jest jednocześnie świadomość realnych i potencjalnych kolizji społecznych¹³ oraz możliwości przeciwstawienia się im, poprzez postępowanie według zasad etosu, które staną się kierowniczym czynnikiem życia. Wychowanie, także państwowe, również na tej świadomości musi bazować.

By móc z kolei mówić o skuteczności wychowania do etosu państwowego, ów etos powinien spełniać wszystkie warunki wyżej przedstawione, a „wychowanie musi dążyć do tego, aby uczynić młodzież zdolną do przeżywania zasad etosu w całej pełni, a więc zarówno od ich strony rozumowej, jak uczuciowej i woluntalnej” (Sośnicki, 1933, s. 91). Przenikanie zaś etosu do wewnętrznych, psychicznych struktur człowieka będzie wiązało się z trwałą sprawnością, uzdalniającą do współżycia z innymi ludźmi. Dlatego Sośnicki powie, że „ostatecznym celem wychowania jest uzyskanie pewnej formy struktury podświadomej, zależnej od zasad etosu” (Sośnicki, 1933, s. 92). Owa podświadoma struktura, ukształtowana w psychice wychowanka, staje się podstawą struktury dyspozycji, stanowiącej zespół warunków określających stosunek do spraw państwa, które wpływają na sposób przeżywania zasad etosu państwowego – Sośnicki nazywał ją usposobieniem państwowym (Gajdamowicz, 1991, s. 115).

Mimo że pewne dążenia wychowawcze różnych etosów w wielu punktach mogą być zbieżne, cele i funkcje ich pozostają różne. Wszystko zależy zarówno od okoliczności zewnętrznych, jak i psychicznych przeżyć. Stąd możemy mówić bądź to o kształtowaniu sumienia moralnego, bądź grupowego, bądź też właśnie państwowego (Sośnicki, 1933, s. 200-201)¹⁴. Zewnętrznym odpowiednikiem usposobienia państwowego i związanego z nim sumienia państwowego jest, jak zaznacza Sośnicki, patriotyzm państwowy, stanowiący empiryczny wskaźnik dyspozycyjności jednostki. Specyfiką, istotą – czy mówiąc jeszcze inaczej – głównym celem wychowania państwowego jest owo usposobienie państwowe i odpowiadający mu patriotyzm (Gajdamowicz, 1991, s. 115-116).

Siła etosu państwowego ugruntowana będzie wiarą państwa w moc własnej władzy, zdolnej do wyrugowania lub zasymilowania funkcjonujących w jego obrębie religii, narodowości, ideologii itp. Wyłączność zatem, jako charakterystyczna właściwość etosu państwowego, staje się:

¹³ „Właśnie z kolizyj, w które dziecko popada w swem życiu społecznym z innymi, rodzi się wychowanie dla pierwszych zasad jego postępowania i pierwsze pouczenia o nich” (Sośnicki, 1933, s. 92).

¹⁴ Jak podkreśla Gajdamowicz, to cele poszczególnych etosów miały decydować o ich istocie i wzajemnej odrębności. Teza ta znajduje przedłużenie w rozważaniach wokół wychowania państwowego, które to istotowo różni się od wychowania moralnego i grupowego (tamże).

(...) najintensywniejszym czynnikiem wychowawczym w stosunku do swoich obywateli. (Państwo) przenikając bezpośrednio lub pośrednio swoim etosem ogromną sferę życia jednostki, oddziaływa ono na jej sposób myślenia, odczuwania i działania, nawet bez jej wiedzy i woli. Jego prawo, instytucje i organa, jego urządzenia i zwyczaje tworzą dookoła człowieka atmosferę, której może on nawet nie dostrzegać, a która mimo to wpływa na niego i wychowuje go (Sośnicki, 1933, s. 173).

Ostatecznie, postulowane przez Sośnickiego, pełne przeżywanie etosu państwowego będzie wymagać się od człowieka jak najbardziej świadomego docierania do jego najgłębszych treści oraz jak najbardziej świadomego zaangażowania.

Etos państwowy jest podstawowym elementem wychowawczym dla swoich obywateli. Pełne przeżywanie etosu państwowego, do którego ma przysposabiać wychowanie, zakłada m.in. znajomość jego charakteru i sensu. „Etos musi wnikać w duszę człowieka” – powie Sośnicki (Sośnicki, 1933, s. 204). Nie chodzi tu jednak o wysoce szczegółową wiedzę na temat funkcjonowania organów państwa, jego prawa czy bieżącego kontekstu, ale raczej o rozumienie jego ducha, najbardziej charakterystycznych właściwości. Uczuciowe, trwałe przywiązanie do etosu to kolejny aspekt jego przeżywania. Głębokość i intensywność owego uczucia, w przekonaniu Sośnickiego, nie musi przeistaczać się w miłość do państwa – wystarczy, że będzie na takim poziomie, by być motywem działania. I to właśnie postępowanie zgodne z zasadami etosu dopełnia jego przeżywanie. Ostatecznie poziom osiągniętej dyspozycyjności w przeżywaniu etosu państwowego będzie stanowić o poziomie patriotyzmu państwowego (Sośnicki, 1933, s. 193-196).

Sośnicki wskazuje na etos państwowy o charakterze liberalnym jako na najbardziej optymalny dla rozwoju państwa i opiera swoje przekonanie na solidnych argumentach, wśród których jest i ten mówiący o respektowaniu, już z założenia, takich wartości, jak wolność, prawda oraz obiektywność. Te zaś mają być gwarantowane m.in. poprzez umożliwienie rozwoju innym etosom (co jest możliwe w ustrojach liberalnych), którymi oczywiście będzie można kierować, ale też czerpać z nich impulsy do zmieniania własnego. W przeciwieństwie do etosów o charakterze autorytarnym, tutaj będziemy, co oczywiste, obserwować skłonności (i przejawy owych skłonności) do sporów, starć czy mniej uporządkowanych treści życia, niemniej będzie to życie bogatsze, bardziej różnorodne oraz podatne na zmiany powodowane autentycznymi interesami państwa, a nie naciskami zewnętrznymi. Taki styl życia, który czyni państwa silnymi wewnątrz, opiera się na kreatywności jednostek i grup społecznych i korzysta z ich inwencji (Gajda, 2006)¹⁵. W przekonaniu Sośnickiego prezentowany model etosu państwowego jest również optymalny z punktu widzenia podstawowych założeń wychowawczych. Chcąc bowiem wyrobić w wychowankach odpowiednią strukturę duchową, predysponującą ich do czynnego przeżywania etosu państwowego, nie należy zapominać, że „w wychowaniu państwowym stronie receptywnej musi towarzyszyć strona kreatywna” (Gajda, 2006, s. 83)¹⁶.

¹⁵ Jak podkreśla Dorota Siemieniecka, Sośnicki wskazywał na konieczność rzeczowego krytycyzmu w stosunku do państwa, co leży w jego interesie. Tym samym domagał się, w ramach etosu państwowego, postawy czynnej, gdzie konieczne staje się zaangażowanie w sprawy państwa (Siemieniecka, 2009, s. 135-136).

¹⁶ Państwo o ustroju liberalnym nie ma zatem tendencji do zniewalania jednostek, przeciwnie – stwarza możliwości dla rozwoju indywidualności, które będą wzmacniać jego siłę (Gajda, 2006, s. 83).

Podsumowanie

Doniosta rola etosu w życiu jednostek oraz zespołów ludzkich ma wpływ na wyznaczanie zadań wychowawczych. Te u Sośnickiego mają na celu ukształtowanie właściwości psychicznych człowieka, by ten w optymalny sposób radził sobie z realnymi i możliwymi kolizjami społecznymi. Wychowanie ma uświadamić, że postępowanie człowieka może wywoływać tarcia społeczne (kolizje społeczne), i że trzeba nad nimi przejmować kontrolę. Odpowiednio ukierunkowywać te, które mają w sobie potencjał jakiegokolwiek rozwoju, wszystkim innym zaś, tzn. nieproduktywnym, zapobiegać. Z pomocą przychodzi tutaj teoria wychowania państwowego.

Kazimierz Sośnicki jako jeden z pierwszych polskich pedagogów określił zakres i przedmiot wychowania państwowego (Wołoszyn, 1998, s. 161; Wesołowska, 2003, s. 189). Jest autorem ogólnej teorii wychowania państwowego, niezależnej od jakiegokolwiek ustroju politycznego. Jej centralnym zagadnieniem uczynił kategorię „etosu państwowego”, który stanowiąc zbiór zasad postępowania, staje się „życiową siłą każdego zespołu ludzkiego” (Sośnicki, 1933, s. 65). Obok etosu państwowego Sośnicki wyróżniał jeszcze etos moralny i etos grupowy, przy czym pierwszy z wymienionych jest najważniejszy — „jest czynnikiem ładu i porządku w całokształcie współżycia i współdziałania obywateli” (Wołoszyn, 1998, s. 160).

Sośnicki nie tylko domagał się jak najpełniejszego przeżycia zasad etosu państwowego, ale jednocześnie wskazywał na szereg cnót o charakterze formalnym, ważnych w procesie wychowania państwowego¹⁷. Taką czysto formalną cnotą jest m.in. żądanie, aby wychowanie państwowe budziło wolę dla prawa (państwowego) i poczucie (tego) prawa. W wychowaniu państwowym Sośnickiego chodzi jednak o coś więcej niż tylko o normy prawne. Wchodzimy tutaj w głębszą sferę — sferę uznania prawa państwowego — nie tylko na mocy sankcji prawnych, ale również na mocy odwołania się do własnych, autentycznych uczuć oraz autentycznie motywowanej woli (Sośnicki, 1933, s. 236)¹⁸.

Pozostaje również kwestią bezsporną, że wychowanie państwowe nie może się ograniczać jedynie do cnót formalnych i nawet autentycznego ich uznawania. Ogólne wychowanie państwowe, którego ramy Sośnicki kreśli, musi przecież korespondować, na mocy konieczności wynikających z praktyki, ze szczegółowymi etosami państwowymi.

Gdyby wychowanie państwowe ograniczyło się do cnót formalnych, nosiłoby ono znamię apolitycznego i przeciwstawiałoby się wychowaniu politycznemu, które dąży do wytworzenia cnót państwowych o pewnych określonych treściach, związanych ściśle z charakterem państwa i z takim etosem, który w pewnej epoce w niem żyje (Sośnicki, 1933, s. 238).

Jeszcze raz jednak podkreślmy, że takie kwestie, jak szczegółowy opis cnót państwowych czy wypełnianie ich treści czynności wychowawczych lokują się poza sferą naukowych zainteresowań Sośnickiego.

¹⁷ Cnotę Sośnicki pojmuję jako jedność wartości i postaw. Do cnót państwowych zalicza np.: odpowiedzialność, znajomość prawa, obowiązek pracy kulturalnej itd. (Wesołowska, 2003, s. 187).

¹⁸ Wpływ państwa jako powszechnego wychowawcy może być powierzchowny lub głęboki. W pierwszym przypadku objawem będzie skłonność do sztywnego legalizmu. W drugim, umiejętność wytworzenia „sumienia i usposobienia państwowego”. Sośnickiemu zależy, aby etos stał się trwałą własnością wewnętrzną człowieka (Sośnicki, 1933, s. 178-179).

Bibliografia

- Gajda J. (2006). *Pedagogika kultury w zarysie*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Gajdamowicz H. (1991). *Teoria wychowania i nauczania Kazimierza Sośnickiego w świetle założeń pedagogiki filozoficznej*. Łódź: Wyd. UŁ.
- Pólturzycki J. (2003). Kazimierz Sośnicki – człowiek i dzieło. W: R. Góralska, J. Pólturzycki, E.A. Wesołowska, W. Wojdyło (red.), *Kazimierz Sośnicki – twórca dydaktyki polskiej*. Toruń – Płock: Wyd. UMK, NOVUM.
- Siemieniecka D. (2009). Wychowanie państwowe – wartość ponadczasowa czy przeżytek? W: B. Siemieniecki (red.). *Współczesne odniesienia edukacyjne do pedagogiki Kazimierza Sośnickiego*. Toruń: Wyd. Adam Marszałek.
- Sośnicki K. (1933). *Podstawy wychowania państwowego*. Lwów – Warszawa: Książnica – Atlas.
- Wesołowska E.A. (2003). Wychowanie państwowe według Kazimierza Sośnickiego. W: R. Góralska, J. Pólturzycki, E. A. Wesołowska, W. Wojdyło (red.). *Kazimierz Sośnicki – twórca dydaktyki polskiej*. Toruń – Płock: Wyd. UMK, NOVUM.
- Wołoszyn S. (1998). *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku. Próba syntetycznego zarysu na tle powszechnym*. Kielce: Strzelec.

Summary

Theory of State Upbringing of Kazimierz Sośnicki

The theory of state upbringing of Kazimierz Sośnicki (1883-1975) undertakes the problem of the relationship between upbringing and politics, which is still valid. The objectifying approach of Sośnicki is expressed in creating the theory which is outside ideology. The central notion here is the category of “state ethos” which constitutes a set of principles becoming *the life force of each group of people*. An important role of the ethos in individuals’ life and in the life of groups of people has an influence on upbringing aims. Human being’s mental characteristics which are shaped in the right way would aim at overcoming social collisions.

The pedagogical theory of Sośnicki, which was designed in the perspective of social role, undeniably enriched and inspired the pedagogy of those times but it can contribute to educational reality of today as well.

Key words: philosophy of upbringing, Kazimierz Sośnicki, state upbringing, state ethos, social collisions